

Meten, weten en ontkerkelijking

Jos Becker*

Summary

To measure is to know but in some instances the relationship between the two is not that simple. In the case of the declining membership of the Dutch churches researchers come to quite different conclusions. These differences can be attributed to the way in which relevant questions are formulated in surveys. Two types of questions are in use. The researcher can use a simple one-step question like 'to what church or religious group do you consider yourself affiliated?' A slightly more complicated strategy is also possible in which a two-step question is used. The first question is: 'Do you consider yourself affiliated to a church or religious group? If the answer is affirmative the respondent is asked to name the denomination of his choice. Because of its explicit character, the use of the two-step question yields more disaffiliated respondents than the single question. The discussion on the degree of secularization of Dutch society is in great part fueled by this difference in questioning. This conclusion is also relevant for the (wrong) statement that the exodus from Dutch churches has been stable over the past 15 years. Disaffiliation is in fact still going on as is also clear from membership counts provided by the churches themselves.

Meten is niet altijd weten¹

'Meten is weten', luidt het gezegde, maar zo eenvoudig is het lang niet altijd. Ondanks metingen, die elk vakkundig zijn uitgevoerd, doen er over de ontkerkelijking in Nederland al jaren lang verschillende conclusies de ronde. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) spreekt in *Religie aan het begin van de 21ste eeuw* over 42% buitenkerkelijken in 2008, maar in *Zwevende gelovigen* vermeldt Joep de Hart voor dat jaar een buitenkerkelijkheid van 66% (CBS 2009, 13-14; De Hart 2011, 210). Het CBS gebruikte het Permanent Onderzoek Leefsituatie (POLS) voor zijn publicatie, De Hart benutte voor de genoemde jaren de gegevens van de projecten God in Nederland (GIN) en Culturele Veranderingen (CV). Deze bronnen bestaan uit periodiek herhaalde onderzoeken, die tijdreeksen opleveren, waaruit conclusies over veranderingen zijn te trekken.

* Jos Becker (1944) was tot zijn pensionering op 1 december 2005 als socioloog werkzaam bij het Sociaal en Cultureel Planbureau.

Ook als het over de snelheid van veranderingen gaat, verschillen deskundigen van mening. Niemand ontkent de ontkerkelijking, maar over het tempo ervan is men niet eensgezind. Het CBS stelt zelfs dat de ontkerkelijking vrijwel tot stilstand is gekomen. Het aantal onkerkelijken zou in de 15 jaar, voorafgaande aan publicatie (dus sinds 1993) met slechts 2% zijn toegenomen (CBS 2009, 2, 137). De Hart zegt echter dat er in die periode nog steeds van een aanzienlijke ontkerkelijking sprake was. In 1996 noemde 53% van de Nederlanders zich buitenkerkelijk, tegenover de eerder vermelde 66% in 2008 (De Hart 2011, 43). Deze verschillen zijn er aanleiding toe enige vragen te stellen:

- 1) Hoe komt het dat het ene onderzoek zoveel meer buitenkerkelijken oplevert dan het andere?
- 2) Waarom verschillen de uitspraken over het tempo, waarin de ontkerkelijking voortgaat?
- 3) Is de leegloop van de kerken in de achter ons liggende jaren nu echt tot stilstand gekomen?

Een groot deel van deze bijdrage is gebaseerd op de publicatie van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) *De vaststelling van de kerkelijke gezindte in enquêtes* uit 2003, waarin een verklaring voor de verschillen in conclusies werd gegeven (Becker 2003). De volledige tekst van dit rapport is gratis te downloaden op www.scp.nl, waar SCP-publicaties volgens het jaar van verschijning zijn vermeld. Het rapport is alweer 10 jaar oud, maar inzichten over de omvang en het verloop van de ontkerkelijking verschillen nog steeds aanmerkelijk van elkaar, zonder dat daar veel discussie over ontstaat. Het kan dus geen kwaad om het oude rapport nogmaals voor het voetlicht te brengen, met enig nieuw materiaal aan te vullen en tevens de stelling over de stagnatie onder de loep te nemen.

Het is maar de vraag

Het is een oude enquêtewijsheid dat de manier, waarop de onderzoeker zijn vragen stelt het antwoord in belangrijke mate bepaalt. Ik verwijs nu alleen maar naar het boek van Meloen *Het is maar de vraag*, waarvan ik de titel als opschrift voor deze paragraaf hebben heb geleend (Meloen & Veenman 1991). Het is zeker maar de vraag wat enquêtes over het kerklidmaatschap te zeggen hebben. Er zijn namelijk twee benaderingen in zwang, die als de ‘eentrapsvraag’ en de ‘tweetrapsvraag’ bekend staan. Al in de jaren tachtig

van de vorige eeuw hebben onderzoekers van het CBS erop gewezen dat deze twee vragen een sterk verschillend cijfer over kerklidmaatschap opleveren (Oudhof & Beets 1982; Oudhof & Pannekoek 1988).

Bij de eentrapsvraag wordt de respondent gevraagd tot welke gezindte of religieuze groep hij zich wenst te rekenen, waarbij hij meteen kiest uit een lijstje van gezindten, waarin in elk geval de grootste opgenomen zijn. Soms zijn ook islam, hindoeïsme en boeddhisme afzonderlijk genoemd, soms niet. Het is echter cruciaal dat het 'geen gezindte' deel uitmaakt van de lijst. Een voorbeeld van deze vraag luidt als volgt.

– Tot welke kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering rekent u zichzelf?

Antwoord:

- geen kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering;
- Rooms-katholiek;
- Nederlands-hervormd;
- Gereformeerde kerken;
- Islam;
- Andere kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering;
- weet niet, weigert.

De tweetrapsbenadering bestaat uit twee delen. Eerst vraagt de onderzoeker of de respondent zichzelf tot een kerk of levensbeschouwelijke groepering rekent met de antwoordmogelijkheden ja of nee. Degenen die ja zeggen, kiezen uit een opsomming van gezindten waaruit het 'geen' is weggelaten. Of iemand buitenkerkelijk is, leidt de onderzoeker immers af uit de eerste vraag. De letterlijke tekst luidt bij voorbeeld als volgt.

– Eerste vraag: beschouwt u zichzelf als behorend tot een kerkgenootschap?

Antwoord: ja, nee;

– Tweede vraag: welk kerkgenootschap is dat?

Antwoord:

- Rooms-katholiek;
- Nederlands-hervormd;
- Gereformeerd;
- Islam;
- Andere kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering;
- weet niet, weigert.

De tweetrapsvraag stelt de respondent nadrukkelijk voor de keuze of hij op het moment van ondervraging wel of niet bij een kerk wil horen. Daardoor levert deze vraagstelling voor bijvoorbeeld 1998 het hoge percentage van ongeveer 60% buitenkerkelijken op, terwijl bij de eentrapsvraag zo'n 40% 'geen kerkgenootschap' opgeeft. De vraagstelling in twee delen brengt een deel van de mensen die toch al een minimale binding met de kerk voelen, ertoe zich buitenkerkelijk te noemen. Deze aanpak zuivert de randkerkelijken krachtiger uit het bestand van de kerkleden dan de eentrapsvariant dat doet. De eentrapsvraag levert dus een naar verhouding hoog percentage kerkleden op, maar daar zitten meer randleden tussen dan bij de benadering met twee vragen.

Tabel 1 geeft ter illustratie de percentages buitenkerkelijken weer volgens onderzoeken uit de jaren negentig, waarin de eentraps- of de tweetrapsvraag werd gehanteerd. Het inmiddels bekende verschil in uitkomsten is duidelijk: de twee onderzoeken met de eentrapsvraag leveren ongeveer 40% buitenkerkelijken op, volgens de andere surveys zou het aandeel van de onkerkelijken 53% tot 59% moeten zijn.

Tabel 1 De buitenkerkelijkheid volgens verschillende vraagstellingen in onderzoek uit de jaren 90 (in procenten)

	Eentrap	Tweetrap
Periodiek onderzoek leefsituatie (POLS) 1998	40	
Algemeen voorzieningsgebruiksonderzoek (AVO) 1999	38	
Culturele Veranderingen (CV) 1998		59
Religion in Dutch society (SOCON) 1995		57
European Value Study (EVS) 1999/2000		54
God in Nederland 3 (GIN) 1996		53

Bron: CBS (POLS'98); SCP (CV'98); SCP(AVO'99); Eisinga et al. 1999; Dekker et al. 1997; Halman 2001.

Twee vragen in één onderzoek

Het effect van de beide vragen op de uitkomsten laat zich pas goed bestuderen als zij beide in hetzelfde onderzoek zijn opgenomen en dus aan dezelfde respondenten worden gesteld. Dan blijkt welke respondenten op beide vragen verschillend hebben geantwoord en kunnen hun kenmerken nader worden vastgesteld. Zijn zij inderdaad randkerkelijk en waardoor vallen zij nog meer op? Hoe nuttig een dergelijke doublure ook kan zijn, om irritatie bij de

ondervraagden te vermijden, wordt er in hetzelfde onderzoek gewoonlijk niet tweemaal naar hetzelfde gevraagd. In 1998 deed zich daartoe echter de noodzaak voor. Het SCP nam indertijd deel aan het International Social Survey Programme (ISSP), een internationaal project, waarbij elk jaar een vragenlijst in het Engels werd opgesteld met het doel landen in sociaal opzicht met elkaar te vergelijken. De deelnemende landen hadden zich verplicht de Engelse lijst te vertalen en aan hun eigen periodieke onderzoeken te koppelen. Voor Nederland was dat het SCP-onderzoek naar culturele veranderingen. In 1998 ging de internationale lijst over religie. In Culturele Veranderingen was de tweetrapsvraag standaard opgenomen, terwijl het ISSP de eentrapsvraag voorschreef. Er werd besloten om de ondervraagden beide formuleringen voor te leggen op ver uit elkaar liggende plaatsen in de totale vragenlijst. Zo te zien is deze 'list' gelukt, want bij de eentrapsvraag uit het ISSP antwoordde 43% 'buitenkerkelijk', maar bij de tweetrapsvraag 59%. De gebruikelijke verhouding van 40% tegen 60% buitenkerkelijken keerde hier dus terug. Verder was volgens de eentrapsvraag 24% rooms-katholiek. De strengere benadering van de tweetrapsvraag deed dat aandeel tot 19% dalen. De PKN bestond in 1998 nog niet, de resultaten voor de Nederlands-hervormden en de gereformeerden waren afzonderlijk vermeld. Voor het eerste kerkgenootschap daalde het percentage leden van 13% naar 10%. De aanhang van de gereformeerden bleef in 1998 nagenoeg op peil, ongeveer 8% (tabel 2).

Tabel 2 Het kerklidmaatschap volgens de eentrapsvraag en volgens de tweetrapsvraag in hetzelfde onderzoek, 1998 (in procenten)

	Eentrap	Tweetrap
Geen	43	59
r-k	24	19
n-h	13	10
Ger	8	9
Anders	11	5

Bron: SCP (CV'98)

Welke gezindten waren stellig en welke waren onzeker over hun kerklidmaatschap? In tabel 3 is de beantwoording van de eentrapsvraag onderverdeeld naar de beantwoording van de tweetrapsvraag. De percentages tellen verticaal op tot 100. De diagonaal van de tabel vermeldt per gezindte het percentage ondervraagden dat op beide vraagstellingen hetzelfde antwoordde. Bijna alle buitenkerkelijken, namelijk 96%, deden dat. Wie eenmaal zei dat hij 'geen godsdienst' had, was doorgaans zeker van zijn zaak. Bij de rooms-katholieken en de Nederlands-hervormden gold dat in mindere mate, respectievelijk 72%

en 73% van de ondervraagden antwoordden homogeen. Bij de gereformeerden waren het er weer wat meer, namelijk 79%. Bij de andere gezindten was het percentage personen met een consequent antwoord het laagst, namelijk 33%. Het aantal islamieten in de steekproef was te gering om er verder op door te gaan.

De eerste regel van de tabel vermeldt de overgang van het kerklidmaatschap naar de buitenkerkelijkheid. Van degenen die bij de eentrapsvraag zeiden dat zij rooms-katholiek waren, verschoof bij de tweetrapsvraag 27% naar de buitenkerkelijken. Bij de Nederlands-hervormden ging het om 23%. Bij gereformeerden veranderde 9% van affiliatie. Onder de andere gezindten ging het om een verandering van 53%. Alles bij elkaar veranderden 403 personen of 19% van de totale steekproef hun oorspronkelijke opgave als kerklid in 'geen'. Vanzelfsprekend is die 19% gelijk aan het verschil tussen beide opgaven van 40% en 59% uit tabel 2.

Het verdient nog vermelding dat een klein deel van de ondervraagden bij de ene vraag een andere godsdienst opgaf dan bij de andere. Zij wisselden dus van kerkgenootschap, maar beschouwden zich op grond van beide vragen als kerklid. Deze vorm van heterogeniteit blijkt het duidelijkst bij aanhangers van de 'andere gezindten', van wie bijvoorbeeld 6% zich ook als rooms-katholiek aanduiden.

Tabel 3 Het kerklidmaatschap volgens de eentrapsvraag naar het kerklidmaatschap volgens de tweetrapsvraag, 1998 (in procenten)

Tweetraps	Eentrapsvraag				
	<i>Geen</i>	<i>r-k</i>	<i>n-h</i>	<i>Ger</i>	<i>anders</i>
Geen	96	27	23	9	53
r-k	2	72	1	1	6
n-h	1		73	3	2
Ger			1	79	6
anders			1	8	33
totaal	100	100	100	100	100

Bron: SCP (CV'98)

De groepen nader beschouwd

Waren de 19% ‘onzekereren’ inderdaad randkerkelijk? Om daar iets over te kunnen zeggen werden de ondervraagden in drie groepen verdeeld:

- De mensen die bij beide vragen opgaven dat zij kerklid waren, werden kerkleden genoemd.
- Degenen die bij de eentrapsvraag lidmaatschap opgaven, maar bij de tweetrapsvraag vermeldden dat zij geen gezindte hadden, waren de wisselaars.
- De respondenten die bij beide vragen ‘geen’ opgaven, werden als de buitenkerkelijken aangeduid.

Deze groepen zijn met elkaar vergeleken aangaande een aantal persoonskenmerken en meningen, waarover eveneens vragen waren gesteld. De belangrijkste resultaten uit de oorspronkelijke publicatie zijn hier samengebracht in tabel 4.

Het viel vooral op dat de wisselaars weinig naar de kerk gingen: maar 6% van hen bezocht de kerk geregeld, dat wil zeggen minstens eenmaal per maand. Bij de kerkleden ging het om 57% en bij de buitenkerkelijken om 1%. De wisselaars waren dus inderdaad randkerkelijk, daarnaast hadden zij bijzonder weinig vertrouwen in de kerken. Slechts 7% zei vertrouwen te hebben, 48% van de kerkleden vertrouwde de kerken en 4% van de buitenkerkelijken.

De groepen verschilden in demografisch opzicht weinig van elkaar. Kerkleden, wisselaars en buitenkerkelijken waren naar geslacht, opleidingsniveau en inkomen op vrijwel dezelfde wijze samengesteld. De wisselaars waren wel vaker bij de categorie van 16-30 jaar aan te treffen, en minder vaak bij die van 50 jaar of ouder. De wisselaars waren vaker politiek links georiënteerd, de kerkleden hielden het beduidend vaak op politiek rechts.

Wat opvattingen over het geloof aangaat, leverde de algemene levensbeschouwelijke oriëntatie het meest sprekende verschil op. Van de wisselaars geloofde 24% onvoorwaardelijk in God, tegenover 54% van de kerkleden. Het geloof aan een hogere macht, zonder nadere omschrijving, werd vaak onder de wisselaars aangetroffen. Het ging om 28% tegenover 9% bij de kerkleden.

De meningen over enige ‘morele vragen’ lieten het verwachte resultaat zien. De wisselaars dachten libertair en verschilden daarin weinig van de buitenkerkelijken, zoals blijkt uit de meningen over homoseksualiteit, abortus en euthanasie (tabel 4).

Tabel 4 Enige opvattingen van kerkleden, wisselaars en buitenkerkelijken, 1998 (in procenten)

	kerkleden	wisselaars	buitenkerkelijken
Leeftijd			
16-30 jaar	15	32	24
31-50 jaar	41	44	49
51 jaar en ouder	44	24	27
stemgedrag			
links	24	44	50
midden	30	36	28
rechts	46	21	22
kerkgang			
minstens 1 x per mnd	57	6	1
enige keren per jaar	23	18	6
gaat nooit	20	76	93
heeft vertrouwen in de kerken	48	7	4
gelooft in			
hogere macht	8	28	23
God, maar twijfelt soms	35	36	12
onvoorwaardelijk in God en twijfelt niet	54	24	2
volledige acceptatie van			
homoseksualiteit	48	76	81
abortus	31	54	66
euthanasie	36	58	61

Bron: SCP (CV'98)

De verwachting dat het gebruik van de inleidende 'ja of nee vraag' naar het kerkgenootschap een belangrijk deel van de randleden ertoe brengt zich buitenkerkelijk te noemen, is hiermee bevestigd. De eentrapsvraag van het CBS sluit aan bij de Volkstellingen en maakt een lange tijdreeks mogelijk, die al in 1889 begint. Wie in de zeer lange termijn is geïnteresseerd, zal er met vrucht gebruik van maken. Voor een kortere termijn – de tweede helft van de vorige eeuw en latere jaren – is ook de tweetrapsvraag beschikbaar. Deze vraagstelling verdient de voorkeur, omdat zij ontkerkelijking scherper in beeld brengt.

Het tempo van de ontkerkelijking, 1958-2010

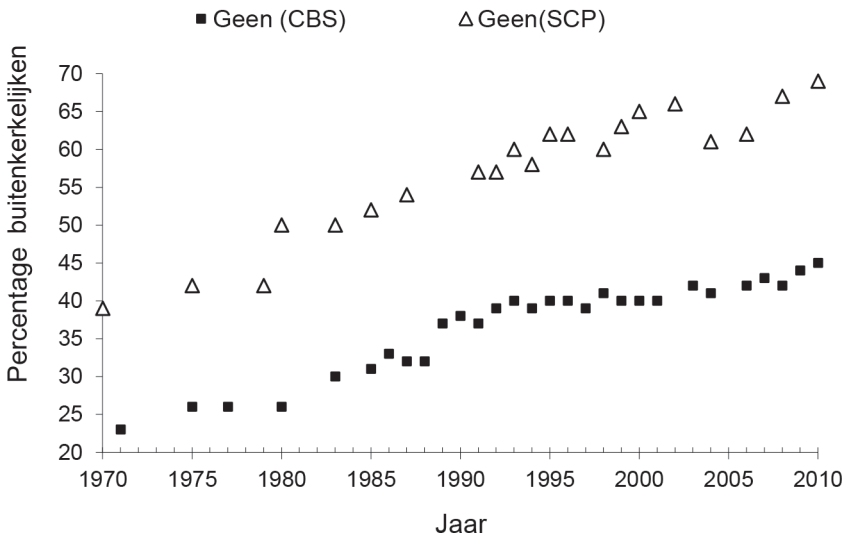
Volgens de ene manier van ondervraging is de buitenkerkelijkheid op hetzelfde moment veel groter dan volgens de andere, maar valt de conclusie over het tempo van de ontkerkelijking ook anders uit? Uit figuur 1 blijkt dat dit inderdaad het geval is. Daar is het percentage buitenkerkelijken, gemeten met beide vraagstellingen voor de periode 1970-2010 in beeld gebracht.

Zowel volgens de opgave van het CBS als die van het SCP is de ontkerkelijking in de tweede helft van de vorige eeuw aanzienlijk gestegen, maar volgens het SCP is zij veel sneller verlopen dan volgens het CBS. De Volkstelling van 1960 vermeldde nog 18% buitenkerkelijken. Toen Gadourek in 1958 de tweetrapsvraag gebruikte, vond hij 24% mensen zonder kerkgenootschap. Het verschil was 6 procentpunten. Om het beeld van de veranderingen te vereenvoudigen zijn de resultaten uit 1958 en uit 1960 niet opgenomen in figuur 1. In 2010 vermeldde het CBS 45% buitenkerkelijken en het SCP 70%. Het verschil was toen 25 procentpunten geworden.

Met beide benaderingen slaagt men er dus in om de trend van de ontkerkelijking weer te geven. Volgens het SCP is die echter sneller verlopen dan volgens het CBS. In de grafiek lopen de trends uit elkaar, die van het CBS blijft achter bij die van het SCP. Het ligt voor de hand dat dit komt doordat het CBS meer randleden leden tot de kerken blijft rekenen dan het SCP. Dit hoge percentage randleden remt de verandering af. Ook in het tijdsperspectief – de verandering – is onderzoek met de tweetrapsvraag gevoeliger voor de ontkerkelijking.

Naast de gevoeligheid van de maatstaf geeft de ontwikkeling ook nog blijk van tijdsinvloed of van tijdgeest. Het verschil tussen de beide reeksen van figuur 1 is namelijk niet over de gehele periode even groot. Vooral in de roerige jaren zestig en zeventig zijn de metingen uit elkaar gaan lopen. Zowel de buitenkerkelijkheid als de randkerkelijkheid namen sterk toe. De bekende verhouding, waarbij de tweetrapsvraag ongeveer 1,5 maal zoveel buitenkerkelijken oplevert als de eentrapsvraag is toen ontstaan.

Figuur 1 De buitenkerkelijkheid volgens de eentrapsvraag (CBS) en de tweetrapsvraag (SCP), 1970-2010 (in procenten)

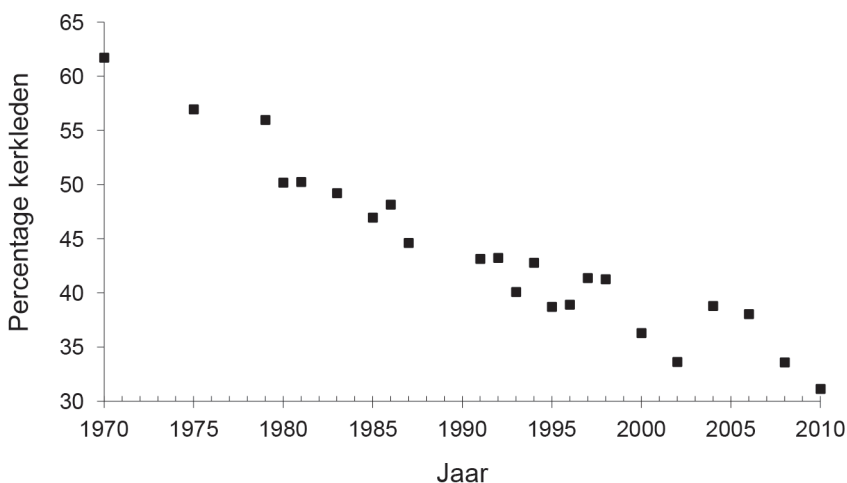
Bron: www.cbs.nl en www.scp.nl

Verandert het kerklidmaatschap sinds ongeveer 1993 niet meer, zoals het CBS zegt? Het zou niet zo vreemd zijn als er inderdaad van vertraging of zelfs van stilstand sprake was. Ontkerkelijking doet zich al sinds het laatste deel van de 19de eeuw voor en het valt dan te verwachten dat er op den duur een harde kern van kerkleden overblijft. Daar staat tegenover dat het kerkvolk vergrijsst en na verloop van tijd in aantal steeds kleiner zal worden. Deze verwachting kan men overigens eveneens uit de CBS-gegevens afleiden (CBS 2009, 15-16). Wat is er aan de hand: blijven de kerken wegsmelten of is de bodem bereikt? Figuur 2 geeft uitsluitsel. Deze keer is niet de buitenkerkelijkheid, maar het aantal kerkleden weergegeven, zodat het meteen duidelijk wordt wat er van de kerken is overgebleven. Vanzelfsprekend vormt deze reeks van kerkleden het spiegelbeeld van de reeks van buitenkerkelijken uit figuur 1. (De gegevens zijn die van het project Culturele Veranderingen en lopen van 1970 tot 2010).

In 1970 was nog ruim 60% van de Nederlanders lid van een kerk. In 2010 was dat tot 30% gehalveerd. De gemiddelde daling was ongeveer 0,7 procentpunt per jaar. Ook in de laatste jaren heeft de ontkerkelijking zich behoudens een enkele fluctuatie voortgezet. Over de gehele periode gezien is de daling van het percentage kerkleden zelfs vrijwel lineair verlopen aangezien de waarnemingen maar weinig afwijken van een rechte (regressie) lijn. Er zijn dus

geen aanwijzingen voor een buigpunt of zelfs maar voor het vermoeden van een 'bodemeffect'. Deze conclusie wijkt af van een eerdere veronderstelling in SCP-rapporten. Er werd toen vanuit gegaan dat de ontkerkelijking volgens een s-vormige of logistische curve zou stijgen en op een bepaald moment zou afbuigen (Becker & De Hart 2006, 51-53). Het moet nu waarschijnlijk worden geacht dat het aantal kerkleden zal dalen tot een zelfs voor huidige begrippen zeer laag niveau. Rekening houdend met de gemiddelde daling van 0,7 procentpunt per jaar zou de aanhang van de christelijke kerken in de komende 20 jaar nog eens kunnen halveren tot ongeveer 15%. Daarnaast zou ongeveer 8% van de bevolking islamiet kunnen zijn (Becker & De Hart 2006, 8). Het ziet er naar uit dat de oude voorspelling van Bryan Wilson bewaarheid wordt. Hij schreef in 1966 dat de aanhang van de kerken uiteindelijk zo klein zou kunnen zijn dat zij alleen nog maar – om zijn terminologie te gebruiken – denominaties genoemd konden worden: 'In the secular society there are, strictly speaking no churches'. Zij zouden zelfs met sekten te vergelijken zijn in die zin dat het zou gaan om kleine groepen met denkbeelden en praktijken die sterk afwijken van hetgeen in de omringende seculiere samenleving gebruikelijk is. De auteur voegde er wellicht enigszins vilein aan toe dat de aanhangers veel minder gecommitteerd zouden zijn dan bij sekteleiden gebruikelijk is. Dat staat natuurlijk te bezien. Het omgekeerde zou door de selectie van overtuigden eveneens mogelijk kunnen zijn (Wilson 1969, 252).

Figuur 2 Kerkleden volgens de tweetrapsvraag naar jaar, 1970-2010 (in procenten)

Bron: SCP (CV '70-2010)

Wie zo langzamerhand uitgekeken is op al die enquêtes met hun vragen, kan te rade gaan bij de ledentellingen van de kerken zelf. Stoffels heeft aan de VU de cijfers voor de belangrijkste kerkgenootschappen verzameld (Becker & De Hart 2006, 30-31). In 1970 was nog 75% van de Nederlanders als kerklid geregistreerd. In 1990 waren dat er 64% en in 2004/'05 45%. Tussen 1990 en ongeveer 2005 is er volgens deze bron helemaal geen sprake van stagnatie geweest. Na 2005 is die eveneens uitgebleven. In 2005 telde de Rooms-katholieke kerk nog 4.644.000 leden. De *Kerkbalans* van 2012 vermeldde voor het jaar 2010 het aantal van 4.166.000 leden. Dat is een teruggang van bijna 500.000 katholieken in 5 jaar tijd of van bijna 100.000 leden per jaar. Bij de PKN ging het om 2.002.000 leden in 2005 en om 1.751.000 leden in 2010, een teruggang van ruim 250.000 leden of van 50.000 leden per jaar (*Kerkbalans* 2012: www.kerkbalans.nl). Dat kerkelijke tellingen hetzelfde beeld laten zien als enquêtes met de tweetrapsvraag, steunt de veronderstelling dat de conclusie over stagnerende ontkerkelijking voortkomt uit een bepaalde manier van enquêteren.

Slotconclusie

De vaststelling van het kerklidmaatschap met de tweetrapsvraag brengt de ontkerkelijking beter in beeld dan die met de eentrapsvraag. Dit geldt zowel voor onderzoek naar de situatie in een bepaald jaar als voor het onderzoek naar veranderingen. Als dezelfde respondenten beide vragen voorgelegd krijgen, blijkt dat vooral weinig frequente kerkgangers, die de kerk wantrouwen, zich bij de tweetrapsvraag buitenkerkelijk gaan noemen. Met de eentrapsvraag laat zich een zeer lange tijdreeks van het kerklidmaatschap opstellen, het CBS laat die zelfs beginnen bij 1889. Voor een kortere periode – zo'n 40 à 50 jaar is overigens toch al lang – verdient de tweetrapsvraag de voorkeur.

De conclusie van het CBS over stagnatie van de ontkerkelijking uit 2009 houdt daarom geen steek. Zij komt voort uit meting met de eentrapsvraag. Bij gebruik van de tweetrapsvraag blijkt dat het einde van de ontkerkelijking helemaal niet in zicht is: de aanhang van de kerken blijft wegsmelten.

Metten alleen is vaak niet voldoende om te weten. Soms moet er nog heel wat werk gedaan worden om inzicht te verwerven. Helaas, meten is niet alleen weten, meten is ook zweten!

Noten

- 1 De auteur bedankt Dr. Manfred te Grotenhuis, die hem recente cijfers ter beschikking stelde.

Literatuur

- Becker, J. W. & R. Vink (1994),
Secularisatie in Nederland, 1966-1991. De verandering van opvattingen en enkele gedragingen, Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Becker, Jos (2003),
De vaststelling van de kerkelijke gezindte in enquêtes. 40% of 60% buitenkerkelijken?,
 Werkdocument 92, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Becker, Jos & Joep de Hart (2006),
Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CBS (2009),
Religie aan het begin van de 21ste eeuw, Den Haag/Heerlen: CBS.
- Dekker, G., J. de Hart & J. Peters (1997),
God in Nederland, 1966-1996, Amsterdam: Anthos/rkk/kro.
- Eisinga R. (1999),
Religion in Dutch Society 95. Documentation of a National Survey on Religious and Secular Attitudes in 1995, Amsterdam: NIWI/Steinmetz Archive.
- Halman, L. (2001),
The European Values Study. A Third Wave. Source Book of the 1999/2000 European Values Study Surveys, Tilburg: Tilburg University/worc/evs.
- Hart, Joep de (2011),
Zwevende gelovigen. Oude religie en nieuwe spiritualiteit, Amsterdam: Bert Bakker.
- Meloen, J. & J. Veenman (1991),
Het is maar de vraag. Onderzoek naar de responseffecten bij minderhedensurveys, Lelystad: Vermande.
- Oudhof, J. & G. C.N. Beets (1982),
Kerkelijke gezindten in Nederland, 1971-1981, Voorburg/Heerlen: CBS (Sociaal-culturele kwartaal berichten).
- Oudhof, J. & J. Pannekoek (1988),
De vraag naar kerkelijke gezindte. Een methodologisch dilemma, Voorburg:/Heerlen: CBS (Sociaal-culturele kwartaal berichten).

Wilson, Bryan (1969),

Religion in secular society. A sociological comment, Harmondsworth: Penguin Books
(oorspronkelijke uitgave 1965).